

EGY 19–20. SZÁZADI VALLÁSOS TÖMEGMOZGALOM, A JÉZUS SZÍVE KULTUSZ (NÉPRAJZI KUTATÁSI LEHETŐSÉGEK)

PUSZTAI BERTALAN

A néprajz és az egyháztörténet kutatói számára is talán az egyik legnagyobb kihívás, ha nyomába erednek azoknak a rejtetten, háttérben zajló változásoknak, amelyeket nem vagy alig tükröznek a már sokak által számba vett, egyes intézmények történetét leírni célzó politikai dátumok. Olyan, egykor rögzítésre érdemtelennek tartott átalakulások ezek, melyekről az adott kor elsődleges forrásai nem emlékeznek meg. Ilyen a lelkiségi mozgalmak, kultuszok kutatása. A következőkben a 19–20. század egyik legnépszerűbb lelkiségi mozgalmát, a Jézus Szíve kultuszt igyekszem vázlatosan bemutatni, egyúttal kijelölve néhány lehetséges kutatási irányt.*

Bálint Sándor Ünnepi Kalendáriumában úgy jellemzi a Jézus Szíve kultuszt, mint amely „általában megmaradt az egyházi, templomi keretekben, apácaközösségekben és a magándevóció világában.”¹ Véleményem szerint, érdemes egy szélesebb néprajzi és vallástudományi alapállásból² elemezni a Jézus Szíve kultuszt. E kultusz eredetében valóban a klérushoz kötődik, ám a hozzá tartozó ájtatosságok ma elválaszthatatlan részei a katolikus vallásgyakorlatnak és bátran mondhatjuk, hogy részei a népi vallásosságnak.³ Nem állítom, hogy ezek az ájtatosságok egyöntetűen népszerűek ma is, viszont Jézus Szívének kultusza kétségkívül a legnépszerűbb kultuszáramlatok közé tartozott az 1850–1950 közötti évszázadban. Nem vonhatjuk kétségbe, hogy a társadalmi-kulturális környezet illetve egy-egy kor vallásosságának általános jellemzői hatással vannak arra, hogy egy-egy kultusz elterjed és népszerű lesz. Ráadásul különböző társadalmi csoportok számára különbözőek lehetnek e körülmények. A főttebb jelzett évszázad drámai gyorsaságú változásainak sajátos következménye, hogy az elmúlt másfél száz év kultuszai, ájtatosságai ma egymás mellett élnek. Így a 90-es évek

*Az írásnak a görög katolikus Jézus Szíve kultusszal kapcsolatos részei az OTKA F 026272 számú, míg a vallásos társulatokkal foglalkozó része az OTKA T/10.026494 számú kutatási programja keretében készült. A szerző itt köszöni meg a Faludi Ferenc Akadémia támogatását.

¹Bálint 1977: 1/427–429.

²Részben a nép/népi fogalmak tartalmi változása illetve egyre nehezebb ismeretelméleti meghatározása, részben a népi vallásosság (~ gyakorlat) versus teológia (~ elmélet) fogalompár használata és elfogadása jellemzi e más kiindulópontot. Lásd erről pl. Rahner 1987.

³Lásd ugyanerről Bouritius 1979, főként: 147–154.

Magyarországon például – bár különböző csoportokban, de – párhuzamosan létezik a Jézus Szíve kultusz a teljesen más jellegű Taizé-i mozgalommal.

A 19–20. század katolikus kegyességének feltárása számos tanulsággal járhat. A múlt század elején bizonyos területeken még a „klasszikus” barokk kultuszok virágoztak. Egyebek mellett Nepomuki Szent János vagy a pestises szentek (főként Rókus, Rozália, Sebestyén) kultuszát váltja fel aztán a század második felében hirtelen gyorsasággal a Lourdes-i kultusz, Jézus Szent illetve Mária Szeplőtelen Szívének kultusza. Ezek népszerűségét jól jelzi, hogy Engi Tüdő Vince, szeged-alsótanyai szentember századunk elején gyakran írja elő a hozzá gyógyulni érkezőknek a Jézus Szíve illetve a Mária Szíve olvasót.⁴ A 19. század végére az előbbieket szerint értelmezett népi vallásosságnak egyértelműen fontos része lett a Jézus Szíve kultusz. Orosz István, a múlt század második felében élt jászladányi szentember is terjeszti a kialakulóban lévő kultuszt. Ahogy a közösségi tevékenységére igen büszke búcsúvezető írja önéletrajzában: „Szintén az 1872-ik évben a Jézus Szent Szíve társulatának előljáró, pénztáros és jegyzőjének megválasztottak. Ennek ugyan kevés tagja van, csak 300, azaz háromszáz tagja. ... Már ebből sokat áldoztam, Jézus Szent Szíve oltárt készítettünk, lobogót, keresztet, szent misékre és több szent célokra. ... Előljáró, pénztáros és jegyzőségem méltányolták. Ismét megküldötték az oklevelet, diplomát Kalocsáról a jezuvita szent atyák, pápai pecséttel. Felhatalmaztak, hogy nemcsak jászladányi híveket írhatok be a Jézus Szent Szíve Társulatba, hanem vidékieket is. Én attól kezdve nagy szent helyeken búcsú alkalmával sok ezer tagot írtam be a Jézus Szent Szíve Társulatba. Ismét Rómából is megjött a diploma, IX. Pius pápa öszentségétől.”⁵ Ponyván is terjeszti Jézus Szíve kultuszát különböző búcsújáró helyeken.⁶

Századunk első felére a Jézus Szíve kultusz a Székelyföldön is része lett a paraszti vallásosságnak. A csíkszenttamási és csíkszentdomokosi búcsúsok Csíksomlyóra érve az Oltáriszentség imádása és Jézus Szíve oltáránál végzett áhítat után köszöntötték a kegyszobrot.⁷

A népi vallásosság korábban már említett felfogása szerint a Jézus szíve kultuszt a hivatalos vallásosság által erősen befolyásolt népi vallásosságként értelmezem⁸, ismét megemlítve, hogy a ‘népi’ nem a néprajz hagyományos fogalmi rendszere szerinti ‘parasztiként’ értendő, hanem sokkal inkább a ‘populáris’ értelemben.

A Jézus Szíve kultuszt egyesek egyenesen a szent iratokból eredeztetik.⁹ Ami bizonyos, hogy már Canterbury Szent Anzelm írásaiban is lehet Jézus Szíve megkülön-

⁴Sávai – Grynaeus 1994: 31.

⁵Bálint 1991: 71–72.

⁶Bálint 1991: 79.

⁷Székely 1996: 191. Egyéb részletek a csíki Jézus Szíve kultusszal kapcsolatban ld. 205, 240.

⁸Bouritius 1979: 155.

⁹Morgan 1988: 223–236, itt: 223–224; *Lexikon für Theologie und Kirche*, 1960: VI/289–299, itt: 289–290; *Die Religion in Geschichte und Gegenwart*, 1959: III/281–286, itt: 281.

böztetett tiszteletére utaló részleteket találni. A sajátos Jézus Szíve-misztika a 12. században alakult ki. A 14. században nagyon elterjedtté vált német domokos apácakolostorokban.¹⁰ Itt sem ezekről az előzményekről,¹¹ sem a kultusz teológiájáról¹² nem kívánok szólni. Az áhítat Alacoque Margit (1647–1690) Paray-le-Monial-i vizitációs apáca látomásai és a látomások során Krisztustól kapott ígérek nyomán kezdte meg páratlan karrierjét, lépett ki egyes rendek köréből.

A korábbi egyháztörténeti irodalom¹³ Hajnal Mátyás Szíves könyvecskéjét (Bécs, 1629) tévesen a magyarországi Jézus Szíve tisztelet korai, Alacoque előtti emlékének tartotta. Holl Béla és Klaniczay Tibor kutatásai tisztázták, hogy e könyv sokkal inkább a kor embléma-divatjának emléke. Holl Béla szerint a „képek mondanivalója nem vonatkozik arra a szívre, amely Jézus isteni személyiségének hordozója, tulajdonosságainak foglalata és ezért istentisztelet tárgya”.¹⁴

Alacoque Margitnak 1673-ban, 1674-ben és 1675-ben volt a három legfontosabb látomása. A hagyomány szerint a második alkalommal Jézus az emberek szeretetlenségéről panaszkodott Alacoque Margitnak. A jezsuita Müller Lajos ezek alapján azt állapítja meg, hogy a Jézus Szíve tisztelet „sajátos jellege: az *engesztelés*”.¹⁵

A kultuszhoz kapcsolódó ájtatosságok népszerűségének elsődleges okai a hozzájuk kapcsolt kegyelemszerző ígérek voltak. Az Alacoque Margit által ajánlott gyakorlatok és a hozzájuk kapcsolt ígérek közül itt a következőket emeljük ki:

- a) A felajánlás.
- b) Az első-péntek.
- c) Önálló Jézus Szíve-ünnep.
- d) A Jézus Szíve képek nyilvános és magánjellegű tisztelete.

Felajánlások

Jézus Szíve tiszteletének egyik formáját a személy-, család-, város- és országfelajánlások alkotják. A családfelajánlás, más néven „Jézus Szívének a családban való trónraemelése” 1882 óta terjedt el. XIII. Leó 1889-ben teljes búcsút adományozott azoknak, akik Jézus Szíve ünnepén vagy a következő vasárnap Jézus Szívének ajánlják magukat.

¹⁰Coreth 1986: 224.

¹¹Erről pl. Coreth 1986: 224–227; egy rend, a premontréiek esetében, de az Alacoque előtti kultuszról: Schreiber 1940, Richstätter 1924. Mind bőséges további irodalommal.

¹²A Jézus Szíve kultusz teológiájáról ld. pl. Grillmeier 1948, Delp 1948, Martelet 1995.

¹³Pl. Bálint 1991: 202; Szilas 1982: 83.

¹⁴Holl 1992; Bálint 1977: 1/427. Ide tartozik, hogy a keresztény művészet különféle szív ábrázolásairól remek összefoglalás készült, mely elsősorban szintén az embléma-divat szív-képeit gyűjtötte össze: Schrade – Wirth é. n. Szintén főként erről: Haneveld 1991, különösen 219–227.

¹⁵Müller 1944: 248–249.

A városfelajánlások sora 1720-ban kezdődött el Marseille-jel, melyet az ott pusztító pestis miatt ajánlottak fel Jézus Szívének. Ezután kezdeményezte Jézus Szíve nyilvános tiszteletét a helyi püspök. A következő években számos provence-i városban kezdtek nyilvánosan ünnepelni.¹⁶ Magyarországon a XX. században terjedt el a városok felajánlása a Jézus Szíve kultusz részeként. Elsőként Szegedet ajánlották fel 1921-ben a rókusi templomban Jézus Szívének. Ezután Kalocsa következett 1935-ben. Kassa 1941-es felajánlása után, a háborúba lépést követően terjedtek el a városfelajánlások. (Az 1943-ban felajánlott városok: Székesfehérvár, Kolozsvár, Kiskunfélegyháza (alapítása 200. évfordulóján), Pécs (újrafelajánlása ötven évvel később, 1993-ban), Esztergom, Budapest.¹⁷)

Magyarországot szintén egy háborús évben, 1915-ben, míg az egész világot XI-II. Leó 1900-ban ajánlotta fel Jézus Szívének.

Az első péntek

Talán a legjelentősebb hatást keltő ígérlet az első péntekkel kapcsolatos volt. Eszerint Jézus Alacoque Margitnak második látomásában azt ígérte, hogy a „végső megtisztulás kegyelme” nélkül senkit sem hagy meghalni, ha kilenc egymásután következő hónap első péntekén magukhoz veszik az Eucharistiát. Az első péntek ünnepése ma is népszerű Magyarországon, ezeken a miséken főképp az idősebbek közül számosan vesznek részt.

Önálló Jézus Szíve ünnep

Elsőként 1765-ben XIII. Kelemen engedélyezte egyes helyeken külön ünnepet Jézus Szíve tiszteletére. IX. Pius 1856-ban terjesztette ki Jézus Szíve ünnepét az egész világra. A jezsuiták kérése, hogy saját körükben elsőrangú ünnepként nyolcaddal tartassák az Úrnap nyolcadát követő pénteken az ünnepet 1870-ben teljesült. 1929-ben XI. Pius új miseszöveggel, nyolcaddal első rangú ünnepé emelte.

Jézus Szíve képek

Az alacoque-i hagyomány szerint a Jézus Szíve tisztelethez hozzátartozik Jézus Szíve ábrázoló képek nyilvános és magánjellegű tisztelete. A Jézus Szíve képek ikonográfia szintén Alacoque Margit látomásain alapul. Későbbi kutatásoknak kell tisztáznia még, hogy az egri székesegyház 1750 előtről, Eperjes 1753-ból,¹⁸ budai vízivárosi templom 1764-ből származó, Maulbertsch festette oltára hogyan kapcsolódik a hazai Jézus Szíve kultuszhoz.

¹⁶Bouritius 1979: 151.

¹⁷Müller 1944: 364–371.

¹⁸Hermann 1973: 331. A szerző szerint a világ első Jézus Szíve oltárképe 1725-ből származik Erzsébetvárosban.

A rohamosan tért hódító Jézus Szíve tisztelet számos helyen szorította ki, törölte el korábbi kultuszok tárgyi megjelenéseit, oltárképeit. A kor szakrális „divatjához” alakították és Jézus Szíve oltárra cserélték például Érd római katolikus templomának 1908-as kifestése alkalmával az Illésházy Valburga által Szent Valburga tiszteletére állíttatott oltárt.¹⁹ Gyöngyös ferences templomának Nepomuki Szent János oltárát 1913-ban Jézus Szíve oltárrá alakították át.²⁰

Társulatok

A modern vallásos egyesületek a 18–19. század fordulóján tűntek fel. A korábbi századokban is voltak népszerű egyházas konfraternitások, de ezek a többnyire decentralizált egyesületek egy-egy közösség sajátos, helyi kultuszát fogták össze. Ilyen volt például a tállyai Fáklyás Társulat, mely a hegyaljai borosgazdák egyesülete volt és Szent Vencel kultuszát ápolta.²¹ A barokk kori egyesületek elterjedtségükben, taglétszámukat tekintve nem vethetők össze 20. századiakkal. A több helyen is jelenlévő ritka példák egyike a Szent Anna tiszteletére a bécsi jezsuita templom mellett 1694-ben alakult társulat és annak magyarországi filiái.²² A középkorból több-kevesebb folytonossággal kinövő barokk egyesületi életet II. József 1784-es feloszlató és 1787–88-as vagyonekhozó rendelete zárja le. Jézus Szíve tiszteletére alakult társulatok már a barokk korban is léteztek Magyarországon. Hermann Egyed szerint az első Magyarországgal is kapcsolatba hozható Jézus Szíve társulat 1699-ben alapult Bécsben.²³ A pontosan 1699. június 16-án, az Úrnapi nyolcadát követő pénteken a bécsi orsolyita kolostorhoz kapcsolódóan létrehozott társulat szabálykönyve Paray-le-Monialra hivatkozik, ami nem is véletlen. Az orsolyiták bécsi házából számosan leveleztek Alacoque Margittal. A 17. sz. végére Franciaországban több Jézus Szíve társulat jött létre, de Közép-Európában a bécsi alapítás az első. Ennek hatására kezd terjedni a kultusz és jönnek létre a társulatok a Habsburg birodalomban.²⁴ 1712-ben már Pozsonyban is találunk ilyen egyesületet.²⁵ 1742-ben a budai klarisszák alapították Jézus Szíve társulatot, melynek egyebek mellett tagjai voltak számosan a pozsonyi orsolyiták, a pozsonyi és nagyszombati klarisszák közül is. Jánosi Gyula szerint a 18. század végén az orsolyita apácák nagyszombati, soproni és pozsonyi templomában gyakran szóltak a prédikációk Jézus Szívééről.²⁶ Ugyancsak a korai kultusz része a tihanyi bencések társulata a 18. század közepéről.²⁷

¹⁹Pest Megyei Műemléki Topográfia, 1958: I/352–353.

²⁰Heves Megyei Műemléki Topográfia, 1969: III/160.

²¹Barna 1996.

²²Bálint 1977: II/114; Tüskés – Knapp 1992: 8–37.

²³Hermann 1973: 331.

²⁴Coreth 1986: 223–227

²⁵Hermann 1973: 331.

²⁶Jánosi 1935: 16.

²⁷Müller 1944: 325–329.

A barokk kori társulatokról jelenleg rendelkezésre álló, valószínűleg korántsem teljes katalógus szerint a 17–18. században 15 Jézus vagy Mária Szíve tiszteletére alapult társulat létezett Magyarországon. A társulatok 18. század végi betiltásakor 718 számba vett társulattól 9 volt Jézus Szíve tiszteletére szentelve. A korból ismert a Batthyány Ignác jáki apát által 1756-ban alapított Jézus és Mária Szíve társulat.²⁸

Csiksomlyón több Mária tiszteletére alakult társulat sikertelen szervezése után (Kármelhegyi társulat, Mária Neve társulat) 1770-ben alakult meg a Mária Szíve társulat. Tagjainak teljes búcsút adott a belépés napjára, a halál órájában, pünkösöd egész nyolcadára a szokásos feltételek mellett. II. József ezt is megszüntette 1785-ben.²⁹ Ezek a szervezetek már a modern Jézus Szíve tisztelethez tartoztak, de a 19–20. századitól még teljesen eltérő vonzerővel, tagsággal és tartalommal.

A hazánkban a 19. században terjedni kezdő egyesületek igazi modern tömegmozgalmak. A kor vallásosságának elemzői szerint a nem keresztények, az ateisták megjelenése a társadalomban a veszélyeztetettség érzése mellett mozgósította is a katolikusokat. A hívek vallási, karitatív, kulturális és társadalmi célok megvalósításáért dolgozhattak a különböző egyesületekben. Minden ilyen társulat meghatározta speciális céljait és egyfajta viselkedési- és életmintát írt elő tagjainak. Nemcsak jól fegyelmezett és hasonlóan gondolkodó emberek csoportja volt azonban egy-egy egyesület, de a tagok számára ez (a tagság) személyes identitásuk egy tudatosan vállalt s épp ezért fontos elemét is jelentette. E fokozott tudatosság és tudatos tenni akarás a társadalom széles rétegeiben fontos megkülönböztető jegye a korábbi társulati élethez képest a 19–20. század vallásos egyesületeinek. A egy-egy feladatra specializálódott, homogén egyesületek a tevékeny, aktív hívek gyűjtőhelyei voltak.

E vallásos egyesületeknek négy fő csoportja különíthető el:

- hitbuzgalmi egyesületek,
- társadalmi egyesületek
- kulturális társulások
- karitatív egyesületek³⁰

Az Alacoque Margit utáni időszakban Jézus Szíve tisztelete gyorsan fejlődik közösségi áhíttá. A kultusz ápolására számos imatársulat, kongregáció és vallásos társulat alakult a látomások óta eltelt háromszáz évben.

A néprajztudomány által eddig vizsgált vallásos társulatok³¹ a hitbuzgalmi egyesületek közé tartoztak, akárcsak a Jézus Szíve tisztelet terjesztésére létrejött szervezetek.

²⁸Tüskés – Knapp 1992. 24., 33.

²⁹Boros 1994: 164–165.

³⁰Póka 1988: 285–288.

³¹Barna 1996, Tüskés – Knapp 1992.

A Jézus Szíve tisztelettel kapcsolatban vallásos tömegmozgalomról beszélhetünk. Az olyan egyesületek szerveződése, mint a Jézus Szíve társulatok azt sugallhatták a kor keresztényének, hogy a kritikus, sokszor ellenséges hangok megjelenése ellenére, nincsenek kevesen az egy hitet vallók. E szervezetek mozgósítottak mindenkit, kora s helyzete szerint megfelelő módon egy közös célért.

Jézus Szíve tiszteletét Magyarországon leghatékonyabban két társulat terjesztette, a Jézus Szíve Társulat és az Imaapostolság. Az előbbi név alatt a 18. században is számos társulatról van halvány nyomunk, amint ezt fentebb jeleztem. II. József tiltó rendelkezése hatására ezek a sporadikus egyesületek elenyésznek. Jézus Szíve társulat már 1690-től működött Franciaországban, majd a római S. Teodoro templomban 1729-től. Ezt XII. Kelemen 1732-ben főtársulattá tette, hasonlóan a római S. Maria della Pace-belihez, melynek több mint 10 ezer altársulata van.³² Eddigi kutatásaim szerint a 19. század második felében a magyarországi Jézus Szíve társulatok a római S. Maria della Pace főtársulatának filiáiként jöttek létre.³³ Így a Magyarországon 1865-től szervezett³⁴ Jézus Szíve társulatok egy világmozgalom helyi szervezetei voltak. A társulat terjedésének, terjesztőinek, dinamikájának vizsgálata még a jövő feladata. A 19. századi terjedéséről sincs egyelőre pontos információnk. A század 60–70-es éveiben sorra alakulnak a helyi csoportok, melyek már mind a filiái a római főtársulatnak.

A Jézus Szíve társulat tagjainak kötelessége volt Jézus Szíve ünnepét és a hónap első péntekét gyónással, áldozással megtartani, a meghalt tagokért imádkozni és buzgó, erényes étellel méltóvá válni Jézus Szíve ígéreteire. A szövetség lapjaként jelent meg 1915-ben A Szív, melyet Bíró Ferenc SJ alapított, majd Bóta Ernő szerkesztett. A lapot 1951-ben törölték a terjeszthető lapok listájáról, külföldön jelent meg. A rendszerváltás óta ismét megjelenik Magyarországon.

Az Imaapostolság eredetileg jezsuita imaszövetségként alakult, mely később terjedt ki világi hívekre is. Gyakorlatának lényege ima felajánlása különféle előre megállapított üdvös célokért. Az imákat elsősorban Jézus Szíve szándékának megvalósulására kell felajánlani. Emellett az egyház minden hónapra, sőt minden napra kijelöl egy szándékot, melyre az imaapostolság tagjai imákat felajánlhatják. E szándékokat az új korhoz híven egy sajtóorgánumban, a széles körben terjesztett Jézus Szíve Hírnökében tették közzé, mely először 1861-ben jelent meg franciául. Az 1940-es években több mint 60 nyelven jelent meg ilyen újság a világon, melyeknek 2.4 millió előfizetője volt.

³²Lexikon für Theologie und Kirche, 1960, V/298.

³³Rómában főtársulat volt 1732-től a S. Teodoro, 1803-tól a S. Maria della Pace templomban. Ez utóbbinak több mint tízezer filiája van világszerte. Lexikon für Theologie und Kirche, 1960, V/298. A magyar társulatok esetében a Hattler–Szentiványi-féle 1906-ban kiadott Novena szerint a törvényes megalapítás feltétele a bekebelezési okmány megszerzése volt a S. Maria della Pace-hoz kapcsolódó Jézus Szíve főtársulattól (149).

³⁴Póka 1988: 286.

Magyarországon az 1867-ben Kubinszky Mihály kalocsai kanonok által indított Társulati Értesítő alakult át 1870-ben Jézus Szíve Hírnökévé.

A Jézus Szíve kultusz talán legfontosabb terjesztőjévé váló lapot 1884 és 1917 között a jezsuita Tóth Mike szerkesztette. Korszaka alatt az újság a Jézus Szíve Társulatot népszerűsítette, melynek terjedéséről a Hírnök rendszeresen beszámolt. Az őt váltó főszerkesztő, Zsíros Ferenc SJ ismét az Imaapostolság terjesztésén buzgólkodott. A két, céljaiban igen hasonló szervezet akkor egyesült, amikor Zsíros Ferenc átvette a Jézus Szíve kultuszhoz kapcsolódó másik fontos lap, A Szív szerkesztését.

Bár a kérdés még további tisztázást igényel, a Jézus Szíve kultuszhoz kapcsolódó szervezetek átalakulásai nyomon követhetőek úgy tűnik, hogy a laikusok által vezetett közösségeket a klérus egyre inkább szervezetté, ellenőrzötté, egységes irányításúvá akarta tenni. Az elszigetelt, laikusok vezette helyi Jézus Szíve társulatok a 19. század kezdetétől egy-egy főtársulat filiájaként működtek. Ezen társulatok a római engedélyezés után is sok helyen laikus vezetésűek maradtak, ahogy ezt Orosz István leírta naplójában.³⁵ A központosítási folyamat újabb állomása volt, hogy a társulatokat összegyűjtötték a Jézus Szíve Szövetségben, amelynek szabályait 1918-ban hagyta jóvá Csernoch János prímás. A szövetség igazgatói először Bóta Ernő, majd Bíró Ferenc, 1924-től Laczika Ferenc jezsuiták voltak. A Jézus Szíve kultuszhoz tartozó társulatok fölötti teljes egyházi ellenőrzés a Jézus Szíve Szövetség Imaapostolsággal való egyesüléskor jön létre.³⁶ Ezzel egyetlen nagy szervezetté egyesültek a Jézus Szíve kultuszhoz kapcsolódó különböző társulatok.

A különböző szervezetek közötti keveredést példázza az a felvételi lap, melyen a Jézus Szíve Szövetség neve alatt zárójelben az áll: Imaapostolság. A felvételi lap szerint a Szövetség csoportvezetőinek hivatása: „Isten dicsőségét, a lelkek üdvét és Jézus sz. Szíve tiszteletét ... terjeszteni. Tehát ... a lelkek megmentői.” Kötelességeik: „Igyekeznek Jézus sz. Szíve tiszteletének ... minél több keresztény hívőt megnyerni .. és őket ... gyakorlati katolikus hitéletre vezetni. Ezért egy-egy 10 tagos csoport vezetését, buzdítását vállalják.” A csoportvezetők havonta találkoznak a helyi igazgató vezetésével és megbeszélnek a hitélettel kapcsolatos kérdéseket, terjesztik a Hírnököt, A Szívet és más lapokat. A kor sajátos lelkiségéről árulkodnak a felvételi lap túlfeloldalán található kérdések, mint például: „Hány embert vett rá misehallgatásra, gyónásra? Hányat beszélt rá havi, heti, gyakori áldozásra? Hányat iratott be az Imaapostolságba? Hány családfelajánlást eszközölt ki? Illetve olyan valószerűtlen kérdések, mint: Hány házassági elválást akadályozott meg? Hány vegyes házasságot akadályozott meg? Végsőül néhány gyakorlati feladata is volt a csoportvezetőnek, melyet az alábbi kérdések

³⁵Bálint 1991: 71–72.

³⁶A Jézus Szíve kultuszról írott kegyes, de tényszerű munkájában a jezsuita Müller (1944: 400) írja, hogy azért kellett megszervezni a Jézus Szíve Szövetséget, mert: „A Jézus Szíve Társulat tagjai azonban a hívek nagy tömegében szétszórtan, szervezetlenül éltek. A lelkipásztorok nem is igen ismerték őket, szabályaik megtartását nem ellenőrizhették.”

tükröznek: Hányszor terjesztette a kath. sajtót, különösen Jézus Szíve nyomtatványait? Hány előfizetést szerzett a Szívre, Hirnökre, Mária Kertre, Kath. Missiókra?"

A fentiek nyomán el kell fogadnunk Söveges Dávid jellemezését a kor vallásosságáról: „Az imaéletben a *mennyiséget* (kiemelés az eredetiben – P.B.) hangsúlyozták: ki hány rózsafüzért végzett, hányszor tett szentséglátogatást, milyen sűrűn gyónik. ... Nagy hangsúlyt helyeznek az imaszándéokra. Nem is az a fontos, mi az ima szövege, hanem mire ajánlom fel. ... Néha 'imahadjáratokat' szerveznek valamilyen szent célra.”³⁷

Az újabb, népszerűbb társulatok szervezését sokszor a lelkiélet megújítására használták a helyi lelkipásztorok. Mikes Lajos, ózdi plébános a városbeli sikertelen társulatszervezések, missziók és lelkigyakorlatok után a széttöredezett korábbi vallásos társulatok tagjait a Jézus Szíve Szövetségbe léptette be. Így vált például az Oltáregylet a Szövetség női csoportjává. Egy 1933-as beszámoló szerint a Jézus Szíve társulatok megszervezése rendkívüli eredményeket hozott a „hitetlenség, közömbösség és könnyű erkölcsöktől” sújtott ipari városban.³⁸

A kultusszal kapcsolatos további kutatásoknak kell tisztázni nemcsak a Jézus Szíve Társulatok illetve Szövetség szerveződését, de a Jézus Szíve Szent Gyermekségének Műve, Jézus Szíve Tiszteletőrsége, az Agonizáló Jézus Szívének és a Fájdalmas Anyának, az Eucharisztikus Jézus Szíve Társulatának eredetét, szerepét a népi vallásosságban.

Sajtó

A Jézus Szíve kultuszhoz hasonló modern lelkiség vizsgálatánál különös figyelmet érdemel azok írásos népszerűsítése. A Jézus Szíve tisztelet legbuzgóbb terjesztői számtalanszor hangsúlyozták a sajtóapostolkodás fontosságát. A kor apologetikus, harcias, a romlott világgal szembeni erőteljes küzdelmet hirdető kereszténysége úgy gondolta, hogy mennyei eszközökkel is küzdeni kell a nem katolikus sajtó rossz befolyása ellen. Tóth Mike 1913-ban a következőképpen ír a sajtóról: „Nem fog-e a sajtó magának mindent, de mindent megengedni, de az állam aztán ne merje védeni alattvalóinak legértékesebb javait: becsületét, jó hírét, stb.! Nem fogja-e a rossz sajtó a becsületet rablók bandáját szervezni, védelembe venni?”³⁹ A kifejező és korántsem egyedülálló idézet nyomán el kell fogadnunk Söveges Dávid jellemzését a korról: „... a bűnös behatásoktól való félelem kinevelt az egész keresztény hívőseregben egy aggályos, tömegaggályos lelkületet.”⁴⁰

³⁷Söveges 1993: 281.

³⁸Mikes 1933: 4–5.

³⁹Tóth 1913.

⁴⁰Söveges 1993: 279. Bár Söveges jellemzései szinte minden esetben a restauráció koráról szólnak, igaznak kell azokat elfogadnunk a Jézus Szíve kultusszal kapcsolatban a 19. század végére, a 20. század elejére. Söveges Prohászka Ottokár, a 20. század eleji magyar katolicizmus megújulásának vezéralakját

A kultusz terjesztését a korábban már említett Hírnök és A Szív című újságok segítették. Ezek önmagukban is további vizsgálat tárgyai lehetnének.

A kultusz terjesztői

A Jézus Szíve kultusz magyarországi terjesztőinek névsorán végigtekintve azonnal feltűnik a jezsuita rend kiemelkedő szerepe. Tóth Mike (1838–1932) kalocsai szerzetes, ásványtanász egy emberöltőn keresztül szerkesztette a Hírnököt. Irányítása alatt a Hírnök elsősorban a Jézus Szíve Társulat fejlődéséről adott havonta hírt. Emellett természetesen ismertette az Imaapostolság szándékait, Jézus Szíve tiszteletére szentelt új templomok, oltárok, szobrok és zászlók felszentelését és lelki irodalomként is szolgált. A Társulat és ezen keresztül a kultusz terjedésének elsőrendű forrása a rendkívül informatív Hírnök.

A szintén jezsuita, Biró Ferenc (1869–1938) alapította meg a Jézus Szíve Nép-leányai Társaságát (1920), mely irányítása alatt működött a század első felének egyik legjelentősebb katolikus könyvkiadója, a Korda. Az 1920-ban Sinkovics Frigyes OFM által Szegeden alapított Szívőárda országos szervezése már szintén a jezsuitákhoz, Biró Ferenchez kötődik. A mozgalom elsősorban az elemi iskolásokat tömörítette, bizonyos számítások szerint a 40-es években 2500 gárdában 250-300 ezer gyermeket.⁴¹ Biró Ferenc szerkesztette 1915–25 között A Szívet, 1916–19 között pedig annak német és szlovák nyelvű társlapjait.⁴² Bóta Ernő után Biró Ferenc vezette a Jézus Szíve Szövetségét és sürgette az ország felajánlását Jézus Szívének. A gondolat népszerűsítése végett szentelt öt kiadást megért könyvet az országfelajánlásnak.⁴³

A kultusz történetének pontosabb feltárását segítené a fentiekén kívül például Csávossy Elemér, Müller Lajos, Blaskó Mária és más kultuszterjesztők tevékenységének vizsgálata.

A görög katolikus Jézus Szíve kultusz

Külön meg kell emlékeznünk a görög katolikus Jézus Szíve tiszteletről. E kultusz története, terjedése rendkívül sokat elárul a mindeddig csak felületesen kutatott ún. latinizálódásról, arról a folyamatról, amelynek során a 19–20. században formálódó, önálló szervezeti kereteit elnyerő magyar görög katolikus vallásgyakorlata fokozatosan nyugati elemekkel töltődött fel. Mivel a népi vallásosság döntő része az ortodoxiához kapcsolódott, a római katolikus ájtatosságok átvétele összhangban volt a római katolikus egyházba való téréssel. Ebben az esetben is igaz Cserbák megállapítása, hogy

jellemezve is érzékletesen figyelmeztet a modernség és a restaurációs lelkület egymás mellett létezésére. Söveges i.m. 332–333.

⁴¹Póka 1988: 285.

⁴²Gulyás III. 376–78.

⁴³Biró Ferenc emlékét könyvben is megörökítették: Blaskó 1942. Mint kuriózum megemlíthető még: Bajban segítők: imakilenced a szorongattatás nehéz napjaiban P. Biró tiszteletére, 1943.

a nyugati kultuszok jeles terjesztői közé tartoztak a baziliták.⁴⁴ Az unió létrejöttében fontos szerepet játszó jezsuiták és a bazilita rend szoros kapcsolata is magyarázza a Jézus Szíve kultusz gyors terjedését és a baziliták szerepét ebben.

A Jézus Szíve tiszteletet a minszki baziliták honosították meg 1731-ben. A kultusz újabb terjedése a múlt század 80-as éveiben kezdődött. 1911-re az Imaapostolság lett igen népszerű a három magyarországi görög katolikus egyházmegye hívei között. 1906-ban a bazilita rend is Jézus Szívének ajánlotta magát.⁴⁵ A görög katolikus Jézus Szíve irodalomból számos kiadvány a baziliták ungvári nyomdájában jelent meg, egy másik könyvecskét, mely a görög katolikus híveket bevezette, „oktatta” az új kultuszra pedig Máriapócson adtak ki.⁴⁶ Pócs szerepe a népi vallásosság különböző, keleti és nyugati elemeinek cseréjében hatalmas, hiszen egyaránt kedvelt kegyhelye a görög és a római katolikusoknak.⁴⁷ Máriapócson 1924-ben alapították meg a Szívárdát.⁴⁸

A debreceni görög katolikus egyházközség két háború közötti vallási életének bemutatásában is számos nyoma van a latin hatásoknak: a Jézus Szíve Szövetség természetesen minden hónap első péntekén ájtatosságot tartott, a májust és az októbert Mária tiszteletére szentelték, akárcsak a legtöbb római katolikus templomban ekkoriban. Debrecenben is a Szívárda tömörítette a keleti szertartású katolikus ifjakat. Még olyan külsődlegességeket is áthatott a kor talán legnépszerűbb kultusza, mint az egyházközség megjelenése a máriapócsi körmenetben: „magyar ruhába öltözött lányok vitték a szalmavirágokból készült s szalagokkal díszített magyar címert és a Jézus Szíve képet”.⁴⁹ Az egyházközség történetének kutatói szerint a korabeli parókus a nyugati kultuszok bevezetésével a hívek igényét akarta kielégíteni, ahogyan a baziliták is a – többségében latin környezetben élő görög katolikusok között oly gyakori – rítusváltoztatást remélték visszafogni a nyugati kultuszok bevezetésével.⁵⁰

Politikai összefüggések

Végül nagyon röviden utalok itt a kutatás egy újabb lehetséges irányára. Le Brun hívja fel a figyelmet arra, hogy Alacoque Margit írásaiban első olvasásra feltűnik az ún. ‘monarchista szókincs’. Alacoque Margit látomásaiban igényelt, elvárt a hitetlenség, hisz csak így lehet helyreállítani Isten tiszteletét, amely a Jézus Szíve kultusz célja. A

⁴⁴Cserbák 1986: 291., 293.

⁴⁵Müller 1944: 373–74.

⁴⁶Az új kultusz bevezetésére legnyilvánvalóbban rámutató címek: Szántay-Szémán István: Szívünk vigasztalója. Oktató imádságos könyvecske a Jézus Szent Szívét tisztelő görögkatolikus hívek lelki épülésére. Miskolc, é.n. Ugyanez 1927-ben Máriapócson is megjelent.

⁴⁷Cserbák 1986: 304–305.

⁴⁸Müller 1944: 374.

⁴⁹Pirigyi – Ivancsó 1993: 66–67.

⁵⁰Pirigyi – Ivancsó 1993: 84. A fiatalabb görög katolikus nemzedék hasonlóképpen „nem eredeti”, nyugati elemnek tartja például a rózsafüzérrel való imádkozást, Szent Antal kultuszát és a kereszttűti ájtatosságot.

látomásokban megjelenő Krisztus és az emberek kapcsolata a monarcháéhoz hasonlít. Ő és hívei mindig győzedelmeskednek az ellenfeleken, például azokon akik a Jézus Szíve kultusz ellen ágálnak. A Jézus Szíve kultusz ezen polemikus jellege miatt váltotta a kultusz az 1871-es kommün és német győzelem után Franciaországban nemzeti jellegűvé. 1891-ben a párizsi Montmarte-on épült fel a Jézus Szíve tiszteletére szentelt bazilika. Hasonlóan erős politikai háttérrel kapott ez az áhítat 1918 után Németországban és 1940 után Franciaországban.⁵¹

„Jézus Szentséges Szíve, háttérben a Párizsi Kommün sortűz jelenete és a Notre Dame, a Sainte Chapelle gótikus tornyai az invalidusok kupolájával a párizsi Sacré Coeur templom alapításának emlékére. 1880 k.”*

⁵¹Le Brun 1971: 42

*Kép és képaláírás: Szilárdfy 1998: 753.

IRODALOM

- Bálint Sándor 1977: *Ünnepi kalendárium I–II*, Budapest, Szent István Társulat.
- Bálint Sándor 1991: *Egy magyar szeptember: Orosz István önéletrajza*, Szolnok, Versegly Ferenc Megyei Könyvtár.
- Bajban segítők: imakilenced a szorongattatás nehéz napjaiban P. Biró tiszteletére*, 1943, Budapest, Korda.
- Barna Gábor 1996: *A tállyai Fáklyás Társulat dokumentumai*, Szeged, JATE Néprajzi Tanszék.
- Blaskó Mária 1942: *Az atya kincsei (P. Biró Ferenc S. J.)*, Budapest, Korda.
- Boros Fortunát 1994: *Csiksomlyó, a kegyhely*, Csíkszereda, Pallas Akadémia.
- Bouritius, G. J. F. 1979: Popular and official religion in Christianity: three cases in nineteenth century Europe, in Pieter Hendrik Vrijhof – Jacques Waardenburg szerk.: *Official and popular religion: analysis of a theme for religious studies*, The Hague, Mouton, 117–165.
- Coreth, Anna 1986: Voraussetzungen zur Aufnahme der „neue“ Herz-Jesu-Verehrung in Österreich vor 1700, in Karl Amon et al.: *Ecclesia peregrinans: Josef Lenzenweger zum 70. Geburtstag*, Wien, Verband der wissenschaftlichen Gesellschaften Österreichs, 223–237.
- Cserbák András 1986: A görög katolikus népi vallásosság művelődéstörténeti háttere, in Tüskés Gábor szerk.: *„Mert ezt Isten hagyta...”* Budapest, Magvető, 275–312.
- Delp, Alfred 1948: Cor Jesu: ein heilsgeschichtliche Betrachtung, *Geist und Leben: Zeitschrift für Ascese und Mystik* 21, 1948. Jun. 81–84.
- Die Religion in Geschichte und Gegenwart*, 1959, Tübingen, Mohr.
- Grillmeier, Alois 1948: Theologia Cordis, *Geist und Leben: Zeitschrift für Ascese und Mystik* 21, 1948. Oct. 332–351.
- Gulyás Pál 1939–1944: *Magyar írók élete és munkái*, Budapest.
- Haneveld, G. T. 1991: *Het mirakel van het hart*, Ambo/Baarn, Meijer.
- Hattler Ferenc–Szentiványi Károly 1906: *Novena azaz kilencznapi ájtatosság Jézus Szentséges Szívéhez*, Budapest, Stephaneum.
- Hermann Egyed 1973: *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig*, München, Auróra Könyvek.
- Heves Megyei Műemléki Topográfia I–III*, 1969, Budapest, Akadémiai.
- Holl Béla 1992: Hajnal Mátyás: Szíves könyvecske (kísérőtanulmány a faksimile kiadáshoz), Budapest, Balassi, 16–17.
- Jánosi Gyula 1935: *A barokk hitélet Magyarországon*, Pannonhalma.
- Le Brun, Jacques 1971: Politics and spirituality: the devotion to the Sacred Heart, in Christian Duquoc szerk.: *The concrete Christian life*, New York, Herder & Herder, 29–44.

- Lexikon für Theologie und Kirche I–X*, 1957–1965, Freiburg, Herder.
- Martelet, Gustave 1995: „A bárány, aki a világ teremtése előtt kiválasztatott” – A Jézus Szíve-tisztelet teológiájához, *Teológia* 29, 1995/2: 79–86.
- Mikes Lajos 1933: *A Jézus Szíve Szövetség a gyakorlatban*, Budapest, Korda.
- Morgan, Marion 1988: The Sacred Heart of Jesus in Roman Catholic tradition, *One in Christ* 24, 223–236.
- Müller Lajos 1944: *A Jézus Szíve-tisztelet története*, Budapest, Korda.
- Pest Megyei Műemléki Topográfia I–II*, 1958, Budapest, Akadémiai.
- Pirigyi István–Ivancsó István 1993: *A debreceni görög katolikus egyház története*, Debrecen, A „Békesség” kiadása.
- Póka György 1988: Az egyházközségek és egyesületek, in Trányi László szerk.: *Magyar Katolikus Almanach II*, Budapest, Szent István Társulat, 271–291.
- Rahner, Karl 1987: Bevezető gondolatok a teológia és a népi vallásosság kapcsolatáról, in Karl Rahner–Christian Modehn–Michael Göpfert: *Népi vallásosság*, Bécs, Opus Mistici Corporis, 9–18.
- Richstätter, Karl 1924: *Die Herz-Jesu Verehrung des deutschen Mittelalters*, München, Kösel & Pustet.
- Sávai János–Grynaeus Tamás 1994: *Tüdő Vince betegei*, Szeged, JATE Néprajzi Tanszék.
- Schrade, Hubert–Karl-August Wirth é. n.: *Das Herz: eine Monographie in Einzeldarstellungen I–II*, Biberach an der Riss, Dr. Karl Thomae GmbH.
- Schreiber, Georg 1940: Prämonstratensische Frömmigkeit und die Anfänge des Herz-Jesu-Gedankens, *Zeitschrift für katholische Theologie* 64, 181–201.
- Söveges Dávid 1993: *Fejezetek a lelkiség történetéből*, Pannonhalma, Szent Gellért Hittudományi Főiskola.
- Szántay-Szémán István 1927: *Szívünk vigasztalója: oktató imádságos könyvecske a Jézus Szent Szívét tisztelő görögkatolikus hívek lelki épülésére*, Máriapócs, Chrisostomos.
- Székely László 1996: *Csiki áhítat*, Budapest, Szent István Társulat.
- Szilas László 1982: *Kis magyar egyháztörténet*, Róma.
- Szilárdfy Zoltán 1998: *A magánáhitat szentképei II*, Szeged, JATE Néprajzi Tanszék.
- Tóth Mike 1913: Szabad sajtó a szabad államban, *Jézus Szíve Hírnöke* 47, 124–125.
- Tüskés Gábor–Knapp Éva 1992: Vallásos társulatok Magyarországon a 17–18. században, *Néprajzi Látóhatár* 1, 1992/3–4, 8–37.

EINE RELIGIÖSE MASSENBEWEGUNG, DER KULT „HERZ JESU“

(Möglichkeiten der volkskundlichen Erforschung des Kultes)

BERTALAN PUSZTAI

Der Verfasser versucht in seinem Aufsatz eine skizzenhafte Darstellung über den Kult „Herz Jesu“ in Ungarn zu geben, da dieser bis heute weder von der Volkskunde noch von der Kirchengeschichte untersucht wurde. Am Anfang der Arbeit wird die Notwendigkeit einer neuartigen Definition der volkstümlichen Religiosität angesprochen, denn der Herz-Jesu-Kult war nicht ausschliesslich Teil der bäuerlichen Religiosität. Aus eben diesem Grund setzt der Verfasser die volkstümliche Religiosität nicht mit der bäuerlichen Religiosität gleich, sondern er glaubt den Begriff im Gegensatzpaar der volkstümlichen Religiosität (d. h. der Praxis) und der Theologie (d. h. der Theorie) deuten zu können.

Im Aufsatz wird zuerst ein Überblick über den Ursprung des Kultes gegeben, danach werden die verschiedenen gnadenbittenden Akte (die Weihe, das Halten des ersten Freitags und der Herz-Jesu-Festtage, die Verehrung der Herz-Jesu-Bilder) behandelt. Der Verfasser schreibt auch über die Verbreitung des Herz-Jesu-Vereins in Ungarn. Neben den Verbreitern des Kultes wird auch die einschlägige Presse vorgestellt, die als ergiebige Quelle für spätere Forschungen gelten könnte. Ausführlich behandelt der Verfasser die griechisch-katholische Herz-Jesu-Verehrung, die er für eine Erscheinung der Latinisierung hält. Darunter versteht er den Prozeß, während dessen im Laufe des 18–20. Jahrhunderts immer mehr westliche Elemente in die Religionsausübung der griechisch-katholischen Kirche eindringen. Abschließend wird kurz auf das Verhältnis zwischen der Politik und des modernen Herz-Jesu-Kultes eingegangen.